

2а) SPO_[+Masc.Pers] → N_{nom}V_f pl N_{acc(=gen)} (*zawstydząć, krzywdzić, niańczyć, piastować, karmić*);

2б) SPO_[-Masc.Pers] → N_{nom}V_f pl N_{acc(=nom)} (*wzbogacić, brukować, wydeptać, kosić, tłuc, przedstawiać*);

2в) SPO_[+Masc.Pers/Masc.Pers] → N_{nom}V_f pl N_{acc(=gen/=nom)} (*widzieć, rysować, kochać, lubić, obrać, znać*).

З усяго відаць, што беларуская і польская ТМ могуць характарызавацца як тыпалагічна падобныя, якія, аднак, цяжка назваць эквівалентнымі⁷ тоеснымі, бо механізм праяўлення агульнамоўнай імплікацыі ў кожнай з іх мае спецыфічныя рысы. Нягледзячы на гэта, паміж беларускай і польскай мовамi можна ўсталяваць дастаткова рэгулярныя правілы пераходу і ўвогуле казаць пра беларуска-польскі канцінуум.

Такім чынам, беларуская мова адрозніваецца ад польскай не столькі складам селекцыйных катэгорый, колькі іх іерархіяй. Безэквівалентнасць сінтаксісу беларускай і польскай моў выяўляецца перш за ўсё ў сістэме кожнай з моў – на ўзроўні інварыянтнай (агульнамоўнай) спалучальнасці транзітыўнага прэдыката з імёнамі ў ТМ, рэлевантнай для выяўлення спецыфікі кожнай з моў, што, зразумела, не можа не адбіцца і на “індывідуальнай” спалучальнасці кожнага канкрэтнага дзеяслова.

¹ Гл.: Мейе А. Общеславянский язык. М., 1951. С. 380; Борковский В. И. Синтаксис сказок: Русско-белорусские параллели. М., 1981. С. 231; Norman В. О специфичных schematach składniowych w języku polskim i rosyjskim // Kieleckie Studia Ruscystyczne. 1998. Т. 8. С. 245.

² Гл.: Исаченко А. Опыт типологического анализа славянских языков // Новое в лингвистике. М., 1963. Вып. III. С. 109.

³ Гл.: У манаграфіі Міхневіча А. Я. “Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы” (Мн., 1976. С.95–252) прадстаўлены “істотны фрагмент семантыка-сінтаксічнага апісання беларускай мовы” праз аналіз трох селекцыйных катэгорый у сферы назоўніка: “адчужальнасці / неадчужальнасці”, “партатыўнасці / непартатыўнасці”, “асертыўнасці / неасертыўнасці”.

⁴ Гл.: Норман Б. Ю. Универсальное и специфическое в синтаксических моделях славянских языков. Мн., 1988. С. 4. 6.

⁵ Гл.: Ельмслев Л. О категориях личности-неличности и одушевленности-неодушевленности // Принципы типологического анализа языков различного строя. М., 1972. С. 141.

⁶ Гл.: Прохорова С. О переходном характере белорусского синтаксиса. Мн., 1998. С. 5; а таксама: Прохорова С. Еще раз о языковой непрерывности. Мн., 1999. С. 7–9.

⁷ Услед за Т.Кшэшоўскім эквівалентнымі будзем лічыць канструкцыі, што “маюць тоесныя глыбінныя структуры, нават калі іх паверхневыя структуры моцна адрозніваюцца адна ад другой” (Гл.: Кшешовский Т. П. Эквивалентность, конгруэнтность и глубинная структура // Новое в зарубежной лингвистике / Контрастивная лингвистика. Вып. XXV. М., 1989. С. 328).

I.В. ГАЛУБЕНКА

ПЕРАКЛАД ЯК МОЎНА-КУЛЬТУРНАЯ З’ЯВА

Сучасны стан навукі вызначаецца выразнай скіраванасцю на гуманізацыю мыслення, калі ў цэнтр сэнсавай прасторы ставіцца чалавек як носьбіт пэўнай культуры і суб’ект культуратворчай дзейнасці. Мова на цяперашнім этапе – гэта сістэма сродкаў і значэнняў, уключаная ў камунікатыўны кантэкст і звязаная з экстралінгвістычнымі фактарамі – невербалікай, этнакультурнымі каштоўнасцямі і прыярытэтамі грамадства. Антрапацэнтрычная навуковая парадыгма сцвярджае аб’ектыўную патрэбу ў перакладзе і суб’ектыўнасць спосабу яе рэалізацыі. Пераклад садзейнічае камунікацыі паміж прадстаўнікамі розных культур, а выбар сродкаў для данясення пэўнага зместу ўплывае на ступень іх узаемаразумення.

Як вызначае В.С.Ахманова ў “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў”¹, пераклад – гэта перадача інфармацыі, якая змяшчаецца ў пэўным моўным творы, сродкамі іншай мовы. Л.С.Бархудар’ў² удакладняе, што змястоўны план (яго значэнне) пры гэтым павінен захоўвацца нязменным, незалежна

ад тыпу перакладу, што рэалізуецца – унутрымоўны, міжмоўны ці міжсеміятычны .

Пры **ўнутрымоўным** перакладзе (перанайменні) назіраецца інтэрпрэтацыя вербальных знакаў пры дапамозе іншых у той жа мове – фактычна гэта падбор сінонімаў для дасягнення большага эфекту ўздзеяння на чытача (слухача) што, як правіла, адбываецца паралельна з міжмоўным перакладам. **Уласна пераклад** (міжмоўны, лінгвістычны) звязаны з выкарыстаннем вербальных знакаў іншай мовы. Пры **міжсеміятычным** перакладзе (трансмутацыі) тэкст інтэрпрэтуецца невербальнымі знакавымі сістэмамі – з улікам экстралінгвістычных фактараў, якія ў ім актуалізаваныя. Найбольш прадуктыўным лічыцца спалучэнне гэтых трох тыпаў перакладу, але навукоўцы і практыкі даволі часта аддаюць перавагу асобным з іх, што з'яўляецца падставай для вылучэння розных накірункаў у вызначэнні моўна-культурнай сутнасці перакладу.

Замежныя лінгвісты (Д.Кэтфард, С.Баснэт і інш.) вызначаюць пераклад як працэс пераносу зыходнага тэкставага матэрыялу ў эквівалентнае іншамоўнае асяроддзе – маючы на ўвазе, у першую чаргу, лінгвістычную адпаведнасць. Перад перакладчыкам паўстае неабходнасць пошуку найбольш удалых суадносных адзінак на лексіка-семантычным, марфалага-сінтаксічным і функцыянальна-стылістычным узроўнях. Канчатковай мэтай такой дзейнасці з'яўляецца знаходжанне тоеснага ўвасаблення для іншамоўнага слова ці выразу ў новай моўнай сістэме. Гэта вымагае высокай ступені філалагічнай падрыхтоўкі і адпаведных ведаў, якія будуць карыснымі пры аналізе ўласнамоўных якасцей арыгінала і перакладу. Названыя факты даюць расійскім навукоўцам (А.В.Фёдараву, В.Н.Камісараву) падставу лічыць пераклад мовазнаўчай дысцыплінай.

Літаратуразнаўцы (А.А.Смірноў, Г.Гачэчыладзэ) сцвярджаюць, што пераклад (асабліва мастацкі) – "такі від творчасці, пры якой арыгінал выконвае функцыю, аналагічную той ролі, што нясе для яго жывая рэчаіснасць, падпарадкаваная светабачанню перакладчыка"⁶. Атрымліваецца наступная схема функцыянальнага супастаўлення розных анталагічных масіваў: РЭЧАІСНАСЦЬ → АРЫГІНАЛ → ПЕРАКЛАД = Трансфармацыя ў новую моўную і сацыяльна-культурную рэальнасць. Прычым і літаратуразнаўцы і лінгвісты называюць мэтай перакладу дасягненне адэкватнасці.

Адэкватны пераклад, які ажыццяўляецца на ўзроўні, неабходным і дастатковым для перадачы нязменнага змястоўнага плана пры ўліку нормаў мэтавай мовы, адлюстроўвае аўтарскія памкненні да пэўнага эмацыянальна-ідэйнага мастацкага ўздзеяння на чытача з захаваннем усіх магчымых сродкаў вобразнасці, выразнасці, каларыта, выкарыстаных аўтарам. Гэта не толькі адлюстраванне мастацкай рэчаіснасці арыгінальнага твора ў цэлым, але і выяўленне нацыянальнай спецыфікі ў працэсе перакладчыцкай творчасці праз моўныя сродкі і сістэму мастацка значных элементаў.

Прыхільнікі літаратуразнаўчай тэорыі перакладу ўказвалі таксама на залежнасць якасных характарыстык перакладнага твора ад жанравай спецыфікі арыгінальнага тэксту. Перакладчык працуе з пачатковым матэрыялам, падпарадкоўваючыся яго мелодыцы, рытму і рыфмоўцы – у вершы; улічваючы ролю кантэксту для значэння пэўнага слова ці выразу і сінтаксічную будову для перадачы дынамікі падзейнага развіцця – у прозе; дыялагічнасць формы і прызначанасць для сцэнічнай пастаноўкі – у драме. Аднак перакладчык мог "убачыць" тэкст і ў новым жанравым увасабленні ці вылучыць найбольш сэнсава важныя, на яго погляд, моманты. Такі падыход – суб'ектыўны, але гэта – творчае асэнсаванне іншамоўнай культурнай дадзенасці з мэтай захавання і данясення да чытача яе эстэтычных вартасцей. А даследаванне і вывучэнне культурна-эстэтычнай каштоўнасці твораў мастацкай літаратуры – прэрагатыва літаратуразнаўства, як мяркуюць прадстаўнікі гэтай галіны філалагічнай навукі.

Што ж з'яўляецца першасным, найбольш істотным пры вызначэнні феномена перакладу – яго ўласна моўныя ці мастацкія якасці?

Беларускія даследчыкі, пачынаючы ад К.Чорнага, Р.Шкрабы, В.Рагойшы, П.Копанева, і.Чароты, пазней А.Яскевіч і А.Каўрус, звярталі ўвагу на шматмернасць перакладу як асобнага моўна-творчага працэсу і мастацка-навуковага ўтварэння ў межах дзвюх і болей культур, на яго практычную значнасць у плане літаратурна-моўнай дынамікі.

Сапраўды, пераклад выступае як своеасаблівы і самастойны від слоўнага мастацтва, прычым ён можа быць адэкватным, адносна раўназначным арыгіналу літаратурным творам, можа бясконца да яго набліжацца, але ніколі з ім не зраўняецца. Прычына таму, па словах В.С.Вінаградава, у пераклада "ёсць свой творца, уласны моўны матэрыял і жыццё ў літаратурным і сацыяльным асяроддзі, якое адрозніваецца ад рэчаіснасці зыходнага твора". У перакладзе абавязкова ўзнікаюць адхіленні ад арыгінальнага тэксту, выкліканыя адметнасцю перакладчыцкага ўспрымання, рознасцямнасцю моў, асаблівасцямі сацыякультурнага быцця. Не меншую значнасць мае і індывідуальнасць таго, хто ажыццяўляе міжмоўную трансфармацыю, яго асабістыя якасці, якія ўплываюць на адбор моўных сродкаў і стыль як самастойнага мастацкага ўтварэння. А паколькі менавіта перакладчык увасабляе новую слоўную форму для перадачы ўжо вядомай сэнсавай і мастацка-эстэтычнай інфармацыі, то важнасць набывае суб'ектыўна-аб'ектыўны аспект – трэба разумець і адчуваць канцэпцыю арыгінальнага твора, яго спецыфічныя рысы і спосаб іх магчымага быцця ў іншай мове.

Працэс перакладу – гэта заўсёды сітуацыя выбару сярод слоўнікавых адпаведнікаў кантэкстуальна-прыдатнай моўнай адзінкі. Пры гэтым акрэсліваюцца два супрацьлеглыя падыходы. У адным выпадку пры аналізе слова робіцца даслоўны (філалагічны) пераклад, які з'яўляецца фармальна правільным, але неадэкватным у функцыянальна-стылістычных адносінах, што ўплывае на змяненне ці знікненне другога плана, істотнага для мастацкага тэксту. У іншым выпадку – пры абстрагаванні ад моўнай структуры – узнікае пагроза адвольнай перадачы зместу праз аддаленне ад структурных параметраў, што можа прывесці да страты аўтарскай ідэі, канцэпцыі, сістэмы вобразаў. Вырашэнне праблемы заключаецца ў змястоўна-кантэкстуальнай трансфармацыі на мову перакладу з мэтай дасягнення эквівалентнасці на як мага большай колькасці ўзроўняў – семантычным, функцыянальна-стылістычным, марфалага-сіntaxічным, прагматычным і г.д. Пераклад, такім чынам, не толькі будзе перадаваць змест зыходнага тэксту, але і асвойваць ўласнымі моўнымі сродкамі яго культуру, нормам якой ён адначасова павінен падпарадкоўвацца ў адпаведнасці з патрабаваннямі правільнасці і эстэтызму "мэтавай" мовы.

Пераклад выступае як серыя аперацый, з дапамогай якіх пачатковы сэнс і дасягнуты вынік становяцца тоеснымі ў сваім значэнні і функцыях. Яны вядуць да ўзаемадзеяння творчых індывідуальнасцей аўтара і перакладчыка, да ўплываў і ўзаемапрабнікнення розных культурных сістэм, творцы арыгіналу і перакладчыка, імкнуча да адэкватнага ўвасаблення зыходнага літаратурнага матэрыялу ў лінгвістычным і мастацка-эстэтычным аспектах. Асаблівую ўвагу гэтым пазіцыям пры інтэрпрэтацыі тэксту надаюць перакладу лінгвакультуралогія і герменэўтыка, вызначаючы яго як найбольш выразны прыклад камунікатыўных адносін паміж прадстаўнікамі розных культурна-моўных сістэм.

Уласна пераклад як інтэрпрэтацыя – гэта адначасова разумовая і творчая дзейнасць, звязаная з захаваннем сутнасці арыгінальнага тэксту і зменнай яго формы згодна з перакладчыцкай устаноўкай. Яна рэлізуецца ў залежнасці ад спосабу прачытання зыходнага тэкставага ўтварэння, што мае на ўвазе існаванне пэўнай схемы дачынення аўтара і перакладчыка, складаны працэс расшыфроўкі арыгінальнага твора, яго апрацоўку і кадзіраванне ў новай моўнай сістэме. Прычым расшыфроўка заключаецца ў паслядоўнай змене фаз аналізу – перакладу, перабудовы тэксту на мову іншага

сацыяльна-культурнага асяроддзя. Апрацоўка ж твора вымагае не толькі высокага ўзроўню лінгвістычнай адукаванасці і ведання логікі літаратурнага працэсу, але і багатага мастацкага уяўлення і літаратурнага майстэрства.

Акрамя таго, пераклад утварае дыялектычнае адзінства камунікатыўных адносін, калі перакладчык адначасова з'яўляецца атрымальнікам і адпраўшчыкам інфармацыі, зыходным і канчатковым пунктам двух розных, але ўзаемазвязаных камунікатыўных ланцужкоў: АЎТАР–ТЭКСТ–АТРЫМАЛЬ-НИК=ПЕРАКЛАДЧЫК–ТЭКСТ–АТРЫМАЛЬНИК.

Ажыццяўленне перакладу тэксту з адной мовы на другую – гэта заўсёды вынік цэлага комплексу прыёмаў расшыфроўкі і кадзіравання на семантычным, сінтаксічным і прагматычным узроўнях. Ён павінен ацэньвацца з улікам атрымання такога кшталту адэкватнасці і з пункту погляду існавання дынамічнай эквівалентнасці⁸ – дасягнення аналагічнага эфекту пры ўздзеянні на чытача. Не менш значнай выступае мастацкая якасць перакладу і ўзровень захавання эстэтычнай каштоўнасці арыгінала ў новым сацыяльна-культурным асяроддзі, што дасягаецца рэалізацыяй сінкрэтычнага падыходу да перакладу.

Азначаныя факты дазваляюць зрабіць вывад, што пераклад – гэта асобнага роду мастацтва, від творчасці, які здольны ўсебакова адлюстравачь глыбіню аўтарскай задумы, самабытнасць яго светабачання і асаблівасці выкарыстання моўных сродкаў, паказаць тонкасць перакладчыцкага адчування стылістыкі арыгінальнага твора і майстэрства валодання словам.

Але пераклад – таксама і навука, якая сінтэзуе ў сабе тэарэтычны і практычны накірункі, лінгвістычныя, літаратуразнаўчыя і так званыя пагранічныя веды (лінгвакультуралогія, лінгвакультуралогія), што, акрамя іншага, грунтуецца на высокім узроўні агульнай адукаванасці.

Пераклад як аб'ект усебаковага вывучэння патрабуе, такім чынам, шмат-узроўневага аналізу асаблівасцей формы і структуры моўнага матэрыялу і яго вобразна-выяўленчага патэнцыялу, даследавання мастацка-эстэтычнай напоўненасці моўных адзінак з мэтай іх выбару і ступені выяўлення экстра-лінгвістычнай інфармацыі, якую змяшчаюць арыгінальны і перакладны тэксты. Гэта сведчыць аб сінкрэтычнасці перакладу, аб неабходнасці ўлічваць пры яго вывучэнні і ў працэсе яго навуковай інтэрпрэтацыі як моўна-культурнай з'явы шматлікі фактычны і ілюстрацыйны матэрыял з выкарыстаннем метадалогіі розных галін філалагічнай навукі, а часткова і філасофіі.

¹ Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. М., 1966. С.316.

² Бархударов Л. С. Язык и перевод. М., 1975. С.11.

³ Якобсон Р. Избранные работы. М., 1985. С.362.

⁴ Текст – гэта вынік маўленча-мысліцельнай дзейнасці людзей, які характарызуецца катэгорыямі члянімасці, звязнасці, завершанасці, мадальнасці і г.д. і фіксуецца ў вуснай ці пісьмовай форме.

⁵ Эквівалентнасць аб'ектаў азначае іх роўнасць у якіх-небудзь адносінах – тоенасць сітуацыі, набору семантычных значэнняў і камунікатыўнага эфекту.

⁶ Гачечиладзе Г. Введение в теорию художественного перевода. Тб., 1960. С.23.

⁷ Виноградов В. С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М., 1978. С.8.

⁸ Швейцер А. Перевод и лингвистика. М., 1973. С.75.

Г.П. СТРАЛЬЧУК

З НАЗІРАННЯЎ НАД СЛОВАЗМЯНЕННЕМ НАЗОЎНІКАЎ У МОВЕ СТАРАЎКРАЇНСКІХ ПМНІКАЎ

Вядома, што галоўным аб'ектам стараўкраінскай марфалогіі з'яўляецца іменнае і дзеяслоўнае словазмяненне, характэрныя рысы якога назіраюцца ў стараўкраінскіх помніках, у прыватнасці інтэрмедыях XVII–XVIII ст. Таму прадмет нашага даследавання – пэўныя словазмяняльныя асаблівасці назоўніка ў гэтых творах, якія ўзніклі ў розных рэгіёнах Украіны,